

Vallás és szekularizáció Nyugat-Európában

Törekvések és nézetek

Legelőször is egyértelműen meg kell határoznunk a szekularizáció fogalmát. A szekularizáció a katolikus egyházi törvénykönyvben eredetileg áttérést jelentett a szerzetesi életformáról a világi életformára. A történészek és szociológusok ezt az egyházi kifejezést azután arra az átmenetre kezdték alkalmazni, melynek során a nyugati keresztény civilizáció gondolkodásmódjában, erkölceiben, a hatalom gyakorlásában egyaránt függetlenedett az egyházi tekintélytől, és evilági elvekre alapozódott.

A szekularizáció fogalma tehát azt jelzi, hogyan világiasodott el az újkorban a nyugati civilizáció. A modernség és a szekularizáció fogalma ettől kezdve egymással összefonódott. És minthogy általában pozitívan értékeljük, ami modern, hajlamosak vagyunk a szekularizált civilizációt is értékesebbnek tartani a nem szekularizált civilizációnál. Meg kell tehát vizsgálnunk, hogyan zajlott le Nyugat-Európában a szekularizáció folyamata, és miért tekintették ezt egy magasabb civilizációhoz vezető útnak.

A szekularizáció a keresztény Európában született, ezért sokan úgy értelmezik, hogy egyet jelent a vallás eltűnésével. Valóban így van-e, a szekularizált Európa valóban vallás nélküli civilizációt teremtett-e – erre az összetett történelmi-szociológiai kérdésre csak a valóság alapos elemzésével lehet válaszolni.

A kérdésre azért sem könnyű objektív választ adni, mert a szekularizáció fogalmának erős ideológiai töltése is volt. Hiszen azok, akik a modern és szekularizált civilizációért küzdöttek, sokszor maguk is új mítoszt alkottak: a boldog, tökéletes, Istentől és az emberi nyomorúságtól tökéletesen szabad civilizáció mítoszáét. A szekularizáció ideológiai töltését meg kell különböztetnünk történelmi és szociológiai jelentésétől.

Mindenesetre nem véletlen, hogy a szekularizáció és a modern korba való átmenet a keresztény Európában született meg – a keresztény civilizáció ellenében, de ugyanakkor támaszkodva is ennek a civilizációnak eszmevilágára. Ezért nem érthetjük igazán a szekularizációt, a modern kor értékeit és ideológiáját, ha nem ismerjük a keresztény vallás lényegét.

A kereszténység újdonsága

A kereszténység forradalmian új kapcsolatot alakított ki a civilizációval. Mikor Jézus Krisztus azt mondja, „adjátok meg a császárnak, ami a császáré” (Mt 12, 17), és az Ő országa „nem evilágból való” (Jn 18, 36), akkor nem csupán aktuális kérdésekre válaszol. Szavai szoros egységben vannak tetteivel és küldetésével; így tekintették az apostolok, majd a későbbi keresztények is. A keresztény hit szerint Jézus több mint próféta. Az Ő szavaival, életével, halálával, feltámadásával és örök jelenlétével Isten új és végleges jelenléte valósult meg. Jézus feltámadása óta kétféle idő és történelem létezik: emberi és isteni, természetes és természetfölötti idő és történelem. Az őskeresztények meg voltak győződve arról, hogy Isten országa és a Szentlélek kiáradása – amit Isten a végső időkre ígért – már elkezdődött az emberi történelemben, Jézus Krisztus személye, az Ő feltámadt és megdicsőült emberségében való részesedés ál-

tal. A keresztény tehát egyszerre tartozik evilághoz és az Isten országához. Szent Pál világosan megfogalmazta az ebből fakadó következményeket, amikor azt tanította, hogy a keresztények engedelmeskedjenek a császárnak – bárki legyen is –, kivéve, ha a pogány vallás gyakorlására, bálványimádásra akarja kényszeríteni őket.

A kereszténység tehát sajátosan újat hozott a vallás és a civilizáció viszonyában. Ez világosan kitetszik, ha a keresztény vallást összehasonlítjuk a zsidó vallási felfogással vagy a pogány vallásokkal. Minden ókori civilizációban az erkölcs és a jog elválaszthatatlan volt a vallástól. A vallás mindenestül meghatározta az embernek a természethez való viszonyát, a társadalmi életet és az erkölcsöket. A vallás, az erkölcs és a jog integrációja olyan teljes volt, hogy kezdetben a két utóbbi fogalomra nem is volt külön szó. A görög és a római társadalom és politika is szorosan kapcsolódott a valláshoz. Ezért volt elkerülhetetlen a kereszténység és a római állam összeütközése ugyanúgy, mint Jézus összeütközése a zsidó nacionalista teokráciával.

Isten országa és a profán világ éles elkülönülése ellenére a kereszténység a nyugati civilizáció egyik alappillére lett. Ritkaság, hogy egy kultúrát annyira mélyen meghatározzanak a vallás szent könyvei, ahogyan ez a középkorban történt. Dante találóan fogalmazta meg az Isteni Színjátékban, hogy „az isteni könyv minden írás Alfája és Ómegája”. (Parad. 26, 18) A keresztény hit és a profán világ között fölmerülő elméleti és gyakorlati problémákra a középkorban igyekeztek olyan megoldást keresni, amely megtartja a kettő közötti harmóniát. És valóban, minden konfliktus ellenére sikerült egyensúlyt teremteni Róma püspökének erkölcsi tekintélye és az uralkodók politikai szabadsága között, a keresztény tanítás és a gondolatszabadság között, a természetfölötti lelkiség és a földi értékek szeretete között vagy az erőszakmentesség és a háborús erények, a misztika és az aktív játékonkodás, a hit és a népi vallásosságnak sokszor a pogányságból átmentett formái között. Ez az egyensúly természetesen folytonosan változott, módosult, és a kölcsönös függetlenségre törekvés következtében magában hordta a szekularizáció csiráit.

A szekularizáció

A XVII. században indult meg Nyugat-Európában az a folyamat, amelyet szekularizációnak nevezünk. E folyamat gyökeres változást hozott, megszületett Európában az első szekularizált civilizáció.

Röviden vázolnunk kell azokat a negatív történelmi körülményeket, amelyek következtében a szekularizáció részben a keresztény örökség ellenében fejlődött ki. A hatalommal való visszaélések és a pápai udvar fényűzése miatt a pápaság elvesztette erkölcsi tekintélyét. A rettenetes vallásháborúk erkölcsi ellenállást, felháborodást váltottak ki. A teológiai iskolák méltatlan hangú vitái következtében a teológusok elvesztették szellemi hitelüket. A vallási türelmetlenség botrányt keltett, hiszen nyilvánvalóan ellentétben állt Jézus Krisztus tanításával.

A keresztény civilizáció hanyatlásától függetlenül is mind többen kezdtek az ókori kultúrák felé fordulni, s ezzel teljesen megváltozott a gondolkodás. Megjelent a tapasztalati tudomány és vele együtt a technikai kutatás. Mindez óriási változást jelentett. A gondolkodók elvetettek minden vallási tekintélyt, helyébe a természet megfigyelését, a tapasztalatot, a természetes ész állították. Elfordultak a vallástól, amely fanatizmusa miatt oly sok keserű tapasztalatot adott – hogy ugyanolyan hévvel, fanatizmussal a technikának (természettudománynak) szenteljék magukat. Úgy gondolták ugyanis, hogy a tudomány segítségével meg lehet javítani az életfeltételeket és tökéletesebbé tenni magát az embert is. Úgy látták, hogy Isten országának megalapozása a földön erőszakot és gyűlöletet eredményezett, a tudomány viszont majd

egyesíteni fogja az emberiséget és békességre viszi. A túlvilágra való előkészület helyett azon akartak munkálkodni, hogy itt a földön teremtsenek paradicsomi állapotokat. Kiválóan érzékelteti ezt az új gondolkodásmódot Sprat Thomasnak, az angol Royal Society első titkárának egyik jelentése 1667-ből. Többek között ezt írta: „Nem kevés dicséretet érdemel a Royal Society azért a tevékenységéért, hogy egyesíti a tehetséges és tudós embereket. Mert ezáltal a különböző pártállású és társadalmi helyzetű férfiak elfelejtik gyűlölni egymást; inkább összefognak, hogy közös alkotást hozzanak létre... túlszárnyalva még az evangéliumi ígéretet is: a párdúc és a gödölye egymás mellett pihen...”

A kor gondolkodói úgy látták, hogy a kereszténység nem tudta egyesíteni az embereket, mert az ellentétes tanok egymással szembeállították őket. A tudományos kutatás azonban megkívánja a nem-tudás lelkiismeretes elismerését; a hatalmas cél, a természet titkainak feltárása érdekében az emberek megtanulják nézeteltéréseiket a közös munka alá rendelni. Az emberek az egyházi és világi tekintélyek helyett csak egyetlen tekintélynek akarták alávetni magukat: a Természet és az Ész tekintélyének. Francis Bacon már 1620-ban megfogalmazta a szekularizált civilizáció célját és alapelvét: „Az ember uralma a dolgok fölött a tudományos ismereteken és az iparon alapszik, mert a Természetet csak úgy lehet igazgatni, ha engedelmeskedünk törvényeinek.” A tudományos szellem azonban nemcsak a természet meghódítását tartotta feladatának, hanem az erkölcsi és politikai rendet is tökéletesebbé akarta tenni. A XVII. században a felvilágosult gondolkodók kulturális forradalmat indítottak el, amelyet később szekularizációnak neveztek. E kulturális forradalom elvei meghódították Nyugat-Európát, majd fokozatosan mindazokat a területeket, amelyek a Nyugattal kapcsolatba kerültek.

A szekularizáció mint a történetfilozófia alapelve

A következőkben négy kérdésre kívánunk választ keresni; mind a négy fontos az európai párbeszéd szempontjából. E kérdések a következők: 1. A szekularizáció véletlen eseménye a nyugati történelemnek, vagy a civilizáció érési folyamatához tartozik? 2. A szekularizáció a vallás elhalásához vezet-e? 3. Fennmaradhat-e egy teljesen szekularizált civilizáció? 4. Minden civilizációnak szükségszerűen át kell-e esnie ezen a fejlődési fokon? Induljunk ki az első kérdésből. Az erre adott válasz ugyanis segíteni fogja a másik három kérdés megválaszolását.

Mindenekelőtt fel kell figyelnünk arra, hogy maga a szekularizáció kifejezés nem régi keletű. A „sécularisme” szóból származik, melyet 1854-ben alkotott az angol George Jacob Holyoake. Holyoake ezzel az új szóval a „gyakorlati népi filozófiának”, vagyis egy, a vallástól független társadalom koncepciójának kívánt nevet adni. Két német vallásszociológus: Max Weber, majd Ernst Troeltsch alkották meg a szekularizáció szót. Elméletük szerint a nyugati civilizáció szükségszerűen függetlenné vált a vallástól, és ezt a tényt nevezték el szekularizációnak.

A szekularizáció eszméje szerint lehetséges és indokolt a társadalmi, politikai és erkölcsi kérdések vallástól független magyarázata; ezt a meggyőződést igen sok kortársunk osztja, és úgy értékeli a szekularizációt, mint az ember kulturális emancipációját. A szekularizáció ideológiájában ezért uralkodó az a gondolat, hogy az emberiség elérte érettségét. E gondolon belül két, egymással összefüggő, de más-más szempontot hangsúlyozó nézetet különböztethetünk meg. Az első az ész, a tudományok uralmának hangsúlyozása, melynek célja a természet feletti uralom. Az ész elsődleges feladata többé nem az elvont okoskodás a természet törvényeiről, mint az ókorban és a középkorban. A gondolkodás legfőbb feladata most már az, hogy meg-

ismerje és felhasználja az élő és élettelen természet belső törvényeit. Az emberi ész ettől fogva a természet meghódításának eszköze. A világgal való összhang kialakítása helyett a hangsúly a világ fölötti uralmon van.

Másodsorban az ész szerepének megnövekedése egyben a vallástól való elszakadást is erősítette. A társadalomnak olyan problémáit, amelyek azelőtt szorosan a valláshoz kötődtek, most úgy tekintették, mint a lét egyéb gyakorlati problémáit, melyeket az embernek egyszerű gondolkodás útján magának kell megoldania. Nem tekintették többé egységes egésznek az emberi társadalmat, melyet egy szent tekintély irányít isteni megbízás szerint, s úgy vélték, az erkölcsöt magát is le lehet vezetni az emberi természet és a társadalmi szükségletek elemzése alapján. Az emberi kapcsolatoknak ez a racionális alapokra helyezése azt jelentette, hogy az ember ura lett saját magának – ellentétben az eddigi magatartással, mely szerint az embert az isten törvényeknek való engedelmesség kötelezte.

Azok után, amiket a kereszténység felszabadító erejéről mondtunk – hogy a kereszténység mindig is megkülönböztette a természetfeletti világ és a természet rendjét –, meglepő a szekularizációt úgy tekinteni, mint a felszabadulás eszközét a keresztény vallás alól. Hiszen már Aquinói Szent Tamás azt mondta, az embernek először a lelkiismeretét kell követnie, és csak aztán a tekintélyt. Bizonyos szempontból éppen a kereszténység alapozta meg a szekularizációt, amikor az emberi lelkiismeret elsőrendű fontosságát és a világ autonómiáját hirdette, a világot, mely az ember lakóhelye és élettere.

Két elemet kell megkülönböztetnünk: a haladás eszméjét és a keresztényellenességet. Nézzük a haladás eszméjét. A középkorban – csakúgy, mint a görög és a római időkben – sok technikai találmány született és sokféle társadalmi-politikai szervezet alakult. De nem fejlődött ki olyan elmélet, amely egységes folyamatnak tekintette volna a történelmi-társadalmi fejlődést. A kereszténységnek megvolt a maga vallásos történelemfelfogása. A Szentírás az evangélium hirdetésével egyben Jézus jövődjét eljövételét készítette elő. A kereszténység úgy tekintette a Krisztus utáni évszázadokat, mint felkészülést, előkészületet a végső időkre, ez volt a világ és az emberiség természetfölötti célja. Csak a XVIII. században született meg a történelem evilági, öntörvényű felfogása. Ez többé-kevésbé egyenes vonalként kezelte a történelmet, mely az ember tökéletesedése felé tart. Vagyis a változások belső törvényszerűség szerint mennek végbe a tökéletesedés alapján. Ez már történelemfilozófia volt, az emberiségnek a jobb jövő felé való állandó haladását hirdette. E fejlődéselmélet szerint az ember az élővilág evolúciójának csúcspontján áll: a világegyetem minden megnyilvánulása az ember kialakulásáért történt, és a történelmi fejlődés célja maga a szabad és tökéletes ember. Az emberiség büszkén tekint elért eredményeire. A XVIII. században sajnálkozva és némi göggel gondoltak az ősemberre. Úgy tekintették, mint gyermeket. Meg voltak győződve, hogy Nyugat-Európában az emberiség érett korába jutott, míg más kultúrák emberei még gyermek- vagy serdülőkorban vannak.

A kereszténység – elsődleges természetfölötti célja mellett – sok profán ismeretre is tanította a népeket. Iskolákat, egyetemeket létesített; segítette a mezőgazdaság megszervezésében; mérsékelte a barbár harcokat; átmentette a római jogot. De minden civilizációs tevékenysége mellett a kereszténység a világot csupán az isteni történelem megvalósulásának helyeként tekintette. Ezzel szemben a XVIII. században a szekularizációs folyamathoz kapcsolódva új, harcos ideológia született. Hirdetői nemcsak függetlenedni akartak a vallástól – társadalmi, politikai és erkölcsi kérdésekben –, hanem az emberi élet céljának nyíltan az evilági életet vallották. Az ember célja az emberiség evilági jövőjének építése. A kereszténység által hirdetett isteni cél helyébe a tökéletes földi jövő képét állították.

A szekularizáció ideológiája szerint az emberiség haladásának alapvető kritériuma a tudományos ismeretek és a technikai eredmények alakulása. Ideológián olyan koncepciót kell értenünk, amely részben valóságot, részben illúziót tartalmaz. Az illúzió a vágyakban gyökerezik, és épp az erős vágyódás következtében részben félreemagyarazza a valóságot. Senki nem vitatja, hogy a tudományos és technikai eredmények az emberi elme nagyobb érettségi mutatói, de ha a haladás lényegét, az ember fejlődésének és méltóságának legfőbb kritériumát a tudományos fejlődésben keressük, már ideológiáról van szó.

Ez az ideológia ma is élő, noha erősen megkérdőjeleződik. Ha egyáltalán lehet posztmodern korról beszélni, ezt a haladás illúziójából való kijózanodás koraként lehetne definiálnunk. Való igaz, hogy Nyugat-Európában ma is sok kiváló elmét foglalkoztat a tudományos kutatás, a természet, az élő szervezet minél jobb megismerése. De már nem vagyunk úgy eltelve a haladás ideológiájától, mint eleink. Ezt mutatja a Nyugattól eltérő civilizációk iránti érdeklődés fokozódása is. Sőt, a magas technikai fejlettségű civilizáció pusztulásától félve, némelyek sokszor szinte idealizálják a primitív civilizációkat. A szekularizáció ideológiája tehát részben a múlté. Az emberiségnek át kellett lépnie a haladás ideológiájának göggyén, hogy a szellemi fejlődés érettebb fokára léphessen.

Szekularizáció és vallás

Hogyan lett a haladás ideológiájából keresztényellenes ideológia? Hiszen a keresztény tanítás szerint a szekularizációnak az a törekvése, hogy a természetes rendet és a vallást szétválassa, egyáltalán nem vallásellenes törekvés. Sőt, a történelemnek az a felfogása, hogy a fejlődés iránya az emberiség minél nagyobb szellemi érettsége és természet feletti uralmának kiteljesedése – ugyancsak nincs ellentétben a vallás tanításaival. Sok keresztény osztotta ezt a nézetet. Mégis a szekularizáció fogalma ma is sokakban olyan civilizáció képzetét kelti, amely teljesen vallás nélküli. Vizsgáljuk meg szekularizáció és vallás rendkívül összetett kapcsolatát.

Köztudott, hogy sok keresztény volt lelkes szószólója a szekularizáció eszméjének; tény az is, hogy közülük sokan – főként Franciaországban – hevesen támadták a vallást. Mi volt az oka, hogy az emberi haladásért vívott küzdelem olyan gyakran vallásellenes harccá is vált? Mint az előzőkben láttuk, nagyrészt a történelmi körülmények. De hozzájárult az is, hogy az egyháziak jó része a modern tudományos gondolkodástól túlságosan elzárkózva élt, nem tudták megítélni, mi helyes, jogos az új eszmékben, sok mindent elítéltek, amit azután később visszavontak. Ebben az értetlenségben a hatalom régi formáihoz való ragaszkodás is szerepet kapott. Azt is el kell ismerni, hogy az egyházak nem voltak könnyű helyzetben. Annyiféle új eszme lépett fel – hogy az egyház felelőseinek nem sikerült egyensúlyba hozniuk ezeket a hagyományos tanítással. Csak néhányat említünk: a klasszikus keresztény tanítás szerint minden hatalom forrása Isten – a demokratikus koncepció szerint a hatalom forrása a nép; a Biblia szerint Isten az embert külön formálta meg – az evolúció elmélete szerint az ember fejlődése a természet törvényeinek eredménye; a történelemtudomány modern kritikai módszere a szent szövegeket elemezve kimutatta, hogy telve vannak mitológiai ábrázolásokkal, és hogy szoros kapcsolatban vannak korunk kulturális környezetével – hogyan mondhatjuk akkor, hogy sugalmazottak? A kereszténységet tehát óriási feladatok elé állította az új tudományos gondolkodás éppen a szekularizáció századában. A keresztények nem voltak abban a helyzetben, hogy válaszolni tudtak volna az új civilizáció kihívására. Sokan közülük védekezésként vonultak az új tudományos és politikai mozgalmakkal szembeni ellenségeskedés aztán erősítette

a fanatizmust, a vallásos maradiság erőit, annyira, hogy az egyház sokszor elítélte a legragyogóbb keresztény elméket is.

Az embert állítani Isten helyére nem új törekvés. A Biblia szerint – amely ősi emberi dokumentum is – ez a vágy olyan régi, mint az emberiség maga. Az ember mindig is isteni tudásra vágyott. Korunkban az új tudományos és technikai eredmények következtében az emberiség a történelem folyamán először hiszi, hogy meg tudja ismerni a világot és csaknem isteni hatalommal tudja irányítani a gazdasági-társadalmi életet.

A haladásnak ebben az értelmezésében az új vallástudománynak is nagy szerep jutott; hiszen úgy látták, hogy a vallástól csak akkor lehet megszabadulni, ha racionálisan megmagyarázzák keletkezésének okát. Valamennyi új vallásmagyarázat azon a meggyőződésen alapszik, hogy az emberiség gyermekkorában – tudatlanul és a természet erőinek kiszolgáltatva – önmagát bátorította a vallásos képzetekkel. A képlet tehát egyszerű és világos: a vallásokat az ember hozta létre, hogy formát adjon a világnak, amelynek nem ismerte törvényeit, és hogy biztonságot találjon a létezés féltelmei közepette. Szükségtelen hangsúlyozni, mennyire naivak ezek a teóriák, vallásmagyarázatok.

A vallásnak ez a magyarázata szükségszerűen magával hozta, hogy a „felnövekedett” emberiség vallásos reményeit és lelkesedését egy új társadalom építésébe fektesse. J. J. Rousseau javasolta elsőként a *Contrat social*-ban „civil vallás” megalkotását. Úgy vélte, hogy e vallás előírásait az uralkodónak kell megállapítania és halálbüntetés terhe mellett megtartatnia. A későbbi időkben a szekularizált társadalmak átvették a vallástól sok jellemző sajátosságát, funkcióját. Az emberért, az ember körül alkottak liturgikus kultuszt, és misszionáriusi lelkesedéssel hirdették a haladásba vetett hitet. Mindez sokszor olyan tanbeli merevséghez vezetett, amellyel a vallásokban csak ritkán lehetett találkozni. A szekularizáció ily módon társadalmi téren nemcsak a demokrácia szülője, hanem kegyetlen diktatúrák megteremtője is lett.

Kétségtelen, hogy a marxizmus lett a szekularizáció legteljesebb elméleti és gyakorlati megvalósítója. A történelmi materializmus átfogó képet ad a történelemtől, a gyakorlatban pedig mozgósítja valamennyi tudományt a haladás, a földi mennyország megvalósítására. Ezért is talált a marxizmus oly sok értelmiségi követőre, akik átfogó szintézist kerestek, mely egyesíteni tudja a tudományos magyarázatot, a gyakorlati-technikai eredményeket és a misztikus lelkesedést.

Sok kettősség található tehát a szekularizáció eszméjében. Egyrészt a kultúra önállósulását jelenti; másrészt – sokak számára – az Istennel való minden kapcsolat kizárását. Az európai államok különböző kapcsolatait a vallással jól mutatják a szekularizáció különféle módozatait. Néhány demokratikus államban a protestáns vallás államvallás maradt, de a társadalom, a politika, a kultúra és a tudomány teljesen független a vallástól. Más államok ateisták, de a vallással kapcsolatban semlegesek. Ismét másutt többféle vallást ismer el a törvény. A demokratikus államok elismerik a vallásszabadságot és az ateista propaganda szabadságát is.

A vallásos hit a szekularizált világban

A szekularizáció fogalmának e kettős értelme miatt nehéz felismerni a vallás jelenlétét a szekularizált civilizációban. Sokan úgy vélik, hogy a szekularizált Európa egyben dekrisztianizált is. Mások – valószínűleg az ideológiát – azt hiszik, hogy az emberek az érettség és a tudományos haladás bizonyos fokán feltétlenül elhagyják a vallást. A vallásszociológusok azonban figyelmeztetnek, ne hozzunk elhamarkodott

ítéletet: a szekularizáció annyiféle formát ölthet, hogy e kifejezés ma már a legkülönbözőbb kapcsolatokat jelentheti a vallás és a társadalom között.

Lássuk, mit mondanak a tények. A szociológiai felmérések szerint a népesség kétharmada vallásosnak nyilvánítja magát, kb. egynegyede azt mondja, nem vallásos, és kb. 5% tartja magát ateistának. Az európaiak nagy többségükben azt vallják, Isten fontos számukra, a tízparancsolatban összefoglalt erkölcsi elvek alapján állnak, ez szabja meg magatartásukat. Egészében tehát az európai civilizáció sok szállal kapcsolódik a kereszténységhez. A megkérdezettek 60%-a imádkozik legalább néhány percet naponta. Mindamellett, különösen a fiatalság körében, az utóbbi húsz évben csökkent az istenhit és a vallásos gyakorlat.

A szekularizáció következtében az élet sok területén csökkent a vallás befolyása. Régebben az emberi nyomorúság, szükség, szenvedés nemigen várhatóan máshonnan segítséget, csak a vallásos hittől: az emberek felajánlásokkal, körmenetekkel, imával folyamodtak az isteni Gondviseléshez, hogy segítsen bajaikon. Napjainkban az orvostudomány, a mezőgazdaság fejlődése, a szociális küzdés kíván segíteni ezeken a gondokon.

A szekularizáció sajátosságai valóban próbára teszik a vallásos hitet. A hívő megkérdezheti: szükség van-e még vallásra? Emellett napról napra ki van téve a harcos ateizmus kritikájának, gyakran megvetésének. Csakhogy észre kell vennie a hívőnek azt is, hogy azok a feladatkörök, amelyeket modern világunkban a vallás elveszített, nem lényegbe vágóak. A világ autonóm rendjét elismerve, a hívő ember a vallás közvetítésével sokkal személyesebben tud Istenhez kapcsolódni, és tőle olyan békét, belső örömet kap, amit senki és semmi más nem adhat. Ily módon a szekularizáció felszabadítja a vallásban a leglényegesebb elemet: a személyes kapcsolat lehetőségét Istennel. De félrevezető lenne, ha ebben a vallás magánjellegűvé válását látnánk. Minél személyesebb a vallásosság, annál jobban átjárja az egész életet, segít megtartani az erkölcsi értékeket, és inspirálja a társadalmi-politikai elkötelezettséget. A vallás jelenléte a szekularizált társadalomban tehát kevésbé látható, mint régebben, de nem kevésbé hatásos.

A posztmodern társadalom

Ezzel a kifejezéssel általában a kortárs európai civilizációt illetik, amely már elvesztette hitét a modern kor céljaiban. A modern kor legfőbb célja a természet és a társadalom feletti uralom volt. Két évszázadon át az emberiség úgy gondolta, az ész szüntelen tökéletesítése hatalmát egyre növeli, s ennek következményeképpen a jólét, a szabadság, a boldogság és az egyenlőség is megnövekszik. Az embernek azonban meg kellett tapasztalnia hatalmának határait. A technikai tudományokon és az ésszerűsége alapuló civilizáció új problémákat vetett fel: veszélybe került az ember és a természet, az egyén és a társadalom egyensúlya. Ez a csalódás annál keservesebb, mivel a haladásba vetett hit felhevítette a vágyakat és a reményt.

A posztmodern kor civilizációjának válsága abban áll, hogy az emberek ráébredtek, a felvetődött problémák oka éppen a szekularizáció által létrehozott civilizációban van. Ennek a civilizációnak jellemzője, hogy olyan személy feletti gazdasági-politikai rendszereket hozott létre, amelyek az ember hatalmának eszközeiként öntörvényűen működnek, és ennek következtében nagyrészt kisiklanak az ember irányítása alól. Így például a gazdasági élet szerkezete hasonlít egy végtelenül bonyolult gép szerkezetéhez, amely függetlenül fejlődik az emberi szándékoktól és kalkulációktól. A gazdasági válságokban mutatkozik meg a legvilágosabban a kétértelmű kapcsolat a hatalmi viszonyok ember és az önálló gazdasági rendszerek között.

Az élet minden területén megteremtődött az ember uralmát szolgáló racionális szervezet, amit Karl Popper egzoszomatikus környezetnek nevez. Az ember ezeken a szervezeteken keresztül biztosítja uralmát az őt körülvevő dolgok felett. Legelső példa erre a gép: megalkotásában már megnyilatkozott az ember környezetátalakító tevékenysége. Attól a perctől kezdve, hogy a természet tapasztalati kutatását tűzte ki céljául, hatalmas folyamatba került bele, amelynek sajátos logikája személyek felett fejlődő hatalmi szervezet kiépítését követeli meg. A tudományos kutatás óriási költségei kapitalista típusú gazdasági rendszert igényelnek, akár liberális, akár államkapitalista formában, akár a kettő kombinációjában. De a kutatás eredményeinek alkalmazása maga is bonyolult szerkezetet eredményezett. Ily módon olyan egzoszomatikus környezetek jönnek létre, amelyek – akárcsak a gépek – lényegében önállósulnak, autonómok lesznek. Működésüket meg lehet tanulni, de ellenállnak az emberi tudomány ellenőrző kísérleteinek. Így például az orvostudomány fejlődése demográfiai robbanást idézett elő, ez után olyan orvosi beavatkozást váltott ki, ami összeomlással fenyegeti a modern társadalmat.

Az egzoszomatikus szervezetek létrehozása azért torkollik kudarcba, mert e szervezetek nagyrészt éppen azokat az értékeket semmisítik meg, amelyeket a haladás hívei az ő révükön reméltek megvalósítani. A szabadság eszméjének és érzésének változásai jól illusztrálják a technikai civilizáció ellentmondásosságát. Az ember szabadsága növekedett azáltal, hogy ésszerű ellenőrzése alá vonta a természeti és társadalmi jelenségeket. De ez az önállóság olyan bonyolult szervezetek létrehozásához vezetett, amelyek szinte második természetet alkottak, és felszabadulva az ember irányítása alól, már az emberen uralkodnak. Ennek egyik jellemző megnyilatkozása a modern állami bürokrácia. A szociológus R. Merton szerint ez a szekularizáció jellegzetes következménye. Az ember, aki létének irányítása érdekében kikovácsolta az egzoszomatikus szervezeteket, rádöbbsent, hogy már azok uralkodnak felette. De elszakadni sem tud tőlük a sokféle jó miatt, ami mindennek ellenére hozzájuk kapcsolja.

Az ellentmondások megmutatják, milyen utópisztikus vágyakat keltett a szekularizált civilizáció, és milyen keserű kiábrándulást okozott a valóságos helyzet. A végtelen fejlődés lehetőségének mítosza elmúlt, válságba került az európai civilizáció. A nagy kérdés az, hogy a posztmodern társadalom megtalálja-e azokat a közös elveket, amelyek alapján az emberek együttműködhetnek. A szekularizáció előtt a keresztény vallás az életet és a világot az isteni középpont köré helyezve mutatta be, olyan perspektívába állítva őket, amely túlmutatott az emberi történelmen. Kiváló szociológusok szerint a vallásnak ma is megvan ez a funkciója. Talcot Parsons szerint például a vallás a társadalomban „egyensúlyt teremt a társadalmi értékek iránti egyéni elkötelezettség és az egyén társadalmi szerepe között”. Robert Bellah pedig azt vallja, hogy „a vallás a legátfogóbb rendszer, amely a cselekvés egységébe tudja vonni az értelem és érzelem indíttatásait”. Vajon az „ember vallása” meg tud felelni ennek a feladatnak? Hogyan képes korunk megtalálni azokat a közös elveket, amelyek ismét egyesíthetik és mozgósíthatják az egyéneket? A szekularizáció folyamatát nyilvánvalóan nem lehet visszafordítani, de senki sem hisz többé a haladás által megteremthető földi paradicsomban.

Párbeszéd más civilizációkkal

Ezek azok a megfontolások, amelyeket saját történelme sugall egy európai számára. Nem keltenek benne többé felsőbbrendűségi érzést, mert a posztmodern válságból tanulva, nem azonosítja többé az emberi méltóságot és az erkölcsi értéket az ésszerűséggel és a technikai hatalommal. Sőt ellenkezőleg, tudatában van annak, hogy a szív

bölcsessége és a lélek ereje nélkül – amelyek a belső lelkiéletből származnak – a modern kor merész vállalkozásai nem egyebek szemfényvesztő dekorációnál, ürességet takarnak. Való igaz, hogy a racionális fejlődés területén a Nyugat csaknem emberfeletti eredményeket ért el. Komolyan kell venni a kérdést, hogy azok a civilizációk, amelyek átveszik a racionális tervszerűség módozatait, hogyan tudják majd megőrizni saját életstílusukat, politikai elképzeléseiket, életmódjukat és vallásos meggyőződésüket. Nagyon is meg lehet érteni, ha őrizni, óvni akarják saját kulturális örökségüket; de egyelőre úgy látszik, hogy a Nyugattól átvett értékek mélyreható változást fognak okozni.

Mindenképpen abban a történelmi pillanatban élünk, amikor az ipari fejlődésből következő kölcsönös egymásrautaltság elősegítheti egy nagy egység megvalósulását a tudomány égisze alatt. Örvendetes tény, hogy korunkban felfedezhetők szellemi és kulturális egységre törekvő mozgalmak is, anélkül, hogy egy elvont egység nevében el akarnák törölni a sajátos vonásokat. Ahogyan Európában keresik az egyensúlyt az egységesítés és a helyi kultúrák megbecsülése között, ugyanúgy viselkednek az Európán kívüli civilizációk irányában is. Az arab és iszlám centrumokban alapított nagyszámú tanulmányi központ megmutatja a vágyat, hogy közösen fenntartsák a humanizmust, a kereskedelmi kapcsolatokat és a természet védelmét. A Nyugat túljutott már a vallási türelmetlenség korszakán. A szekularizáció azzal, hogy elszakította a társadalom és a vallás szoros összefonódottságát, lehetővé tette, hogy a vallás visszanyerje lelki hitelét, és így a kereszténység ismét lelki közösségben lehessen a többi nagy világvallással.

Volt olyan idő, amikor a keresztények számára az iszlám, és viszont, a muzulmánok számára a kereszténység volt a legnagyobb ellenfél. Ma már nem vágyalom arra gondolnunk, hogy a tudományos haladás olyan szellemi egységet fog létrehozni, amely erősebb lesz a szemben álló érdekeknél, és a szellemi, kulturális és lelki kiegészítésre való törekvés közös erőfeszítésre fogja serkenteni az emberiséget, arra, hogy a technikai civilizáció ne fojtsa meg a szellemet.

Juth Lenke fordítása

ANADAD ELDÁN

Ő volt az egyetlen . . .

*Ő volt az egyetlen,
aki vérével próbálta a sziklát
szólásra bírni,
de a szikla hörgött, hallgatott,
vízzel nem válaszolt.*

*Amikor a nép szomjas ujjai
megérintették a forró homokot,
mintha belehatolnának Mózes testébe,
szemeik az égi fellegeket itták.
Zavaros víz válaszolt nekik a mélyből.*

*Csak ő hallgatott, aki vérével
próbálta a sziklát szólásra bírni,
miközben a pusztulásra ítélt nép
rombolva közeledett az idegen forráshoz.*

Turczi István fordítása